

A kulturális emlékezet

Egyéni és kollektív emlékezet

Kollektív kulturális emlékezet lehet: - vallási
- lokális
- politikai-nemzeti
- kisebb társadalmi csoportok emlékezete

1. Egyéni és kollektív emlékezet közti különbség

Az emlékezet első hallásra valami tisztán belső dolog, csak az egyén vonatkozásában lenne értelme, székhelye az individuum elméje. Az emlékezet tehát pusztán a pszichológia tárgya lenne. Az emlékezőképesség művészete (ars memoriae) az ókorban a retorika egyik része volt, az emlékezet erősítése a retorika tudományát szolgálta. Így tartották számon egészen a 17. század közepéig. Ez azonban valóban csak az egyénre vonatkozik, nincs köze a közös, kulturális, társadalmi emlékezethez.

Ezzel szemben az emlékezés kultúrája, a kollektív emlékezet kapcsán mindig az a kérdés: „mit nem szabad elfelejtenie egy közösségnek?” Mi lenne a társadalom ezen és ezen emlékkép nélkül? Ráadásul a kollektív emlékezet sokszor olyasvalamit is takar, amit a kollektívum tagja egyáltalán nem élhetett át, hiszen még születése előtt történt. Hogy emlékezhetünk hát olyasmire, amit át sem éltünk? A jelen társadalmában azonban élővé teszi mégis számunkra azt. Az autobiografikus emlékezés és a kollektív emlékezet azonban gyakran még ugyanazon eseményt is egészen máshogy dolgozza fel. (Gyermeki naiv emlékezet háború vagy katasztrófa idején).

Persze Halbwachs szerint az egyéni emlékeket mégis mindig nagyban befolyásolja a társadalom, amelyben élünk. Az általunk át nem élt eseményeket és dátumokat egyszerű számsorból vagy tényből a jelen társadalmában teszi emlékké. Egészen pontosan a családban kezdődik az emlékezet kialakítása, ahogy generációk adják tovább megélt élményeiket. Persze lesz olyan is, amit rekonstruálni kell, az elbeszélések alapján tudjuk már csak élővé tenni azokat.

(A múlt társadalmi konstrukciója – Halbwachs) Az emlékezés társadalmilag meghatározott teljes mértékben H. szerint. A tökéletes magányban felnövekvő gyerek nem rendelkezik emlékezőképességgel – vallja H. Bár mindig az egyén az, aki emlékezik, aki emlékezettel rendelkezik, az emlékezőképesség mégis valami kollektív produktum. A kollektívumok nem rendelkeznek vele, de egyértelműen befolyásolják az emlékezőképességet.

Az ember – és így a társadalom is – csak arra képes emlékezni, ami a mindenkori jelen vonatkoztatási keretein belül múltként rekonstruálható, akkor az merül feledésbe, aminek nincs az adott jelenben vonatkoztatási kerete. A különféle társadalmi csoportokba belenövő ember, a csoport és a maga számára a jelenben fontos emlékeket őrzi csak meg valójában. Az ember persze egyszerre több társadalmi csoport, többféle kollektívum emlékezetének hordozója.

Az **emlékezet tárgyai** konkrét **időhöz és térhez, konkrét csoporthoz** kötődnek, miközben a harmadik ismérve a **rekonstruktivitás**. Az első kettő tiszta, a harmadik azt jelenti: az **emlékezetben sohasem a múlt mint olyan** őrződik meg, hanem csak az marad meg belőle, ami adott **társadalmat értékesnek tart** megőrizni belőle, és úgy ahogy azt átalakítja egyén és a társadalom. Ezzel egyben persze a **jövőt is befolyásolja**: az **emlékezet nemcsak a múltat rekonstruálja, hanem egyben a jövőt is megszervezi**.

2. Emlékezet és történelem viszonya

(Nora: *Emlékezet és történelem között*) A **múlt felgyorsult**, azaz minden olyan dolog, ami **elmúlt minden korábbinál gyorsabban válik történelemmé**, az **emlékezet egyre rövidebb ideig tartja élőként** meg azt. Az **emlékezetnek helyei** lesznek ma már, nem a fejünkben vannak, hanem tárgyiasulnak, rítusok fonódnak köré. A **történelem mindig kritikaibb, kevesebb kapoccsal kötődik** elbeszélése **tárgyához**. **Elemző és kritikus**, az **emlékezet ellenben szentségbe ágyazza** az emléket. A **történelem darabjaira szedi** egy idő után azt.

Emlékezet és történelem: az **előbbi** csakis a **folytonosságra** helyezi hangsúlyt, a **történelem** éppen a **változást helyezné** előtérbe. A **történelem** mindig a nagy **változásokra** koncentrálna, a hosszú és unalmas korszakokon könnyen átlép, szemben az emlékezettel. A **történelem** az **objektivitásra** törekszik, az **emlékezetben** viszont mindig benne van a **szubjektív elem**. (Bár **kérdéses**, hogy a **történetírás valóban olyan objektív-e**, amilyen objektívnek vallja magát. Ma már ezért a **történelem** írása kapcsán is „**hideg**” **társadalmi emlékezet**ről beszélnek).

Emlékezet és történelem viszonyát az **egymásra következés** jellemzi: **ahol a múltat** nem tartják többé emlékezetben, vagyis **nem élük át, nem élük meg**, ott **működésbe lép a történelem**. A **történelem a hagyomány megszűnésével** veszi kezdetét, ahol elhal a társadalmi emlékezet. De a **kollektív emlékezet** még a **hagyománytól** is különbözik: a **hagyomány és a történelem** között foglal helyet, de az átmenet folyamatos, nehezen húzható határ a három között. A kollektív emlékezet pedig általában többes számot takar: nem egy egységes kollektív emlékezet van, hanem egy adott társadalmon belül is többféle az emlékezet.

A **hagyomány fogalma** az emlékezés kultúrájával szemben elfedi azt a **radikális törést**, ami **múlt és jelen** között van. A **hagyomány a folytonosság** fenntartása miatt jött létre, az emlékezés viszont tudatosítja azt, hogy nincs már köztünk valami. A hagyomány fogalma elkendőzi azt is, hogy van felejtés, hogy van szakadás múlt és jelen között. Az emlékezés tudatosan próbálja áthidalni ezt a szakadékot, a hagyományba beleszületik valaki.

3. A kollektív emlékezet formái

(Assmann: *A kulturális emlékezet*) Az **emlékezet kérdése** az utóbbi időben **felerősödött**, amit két tényező indokol: **1. Az elektronikus adattárolás** forradalmasította bizonyos szempontból az **emlékezetet**; **2. A saját, élő kulturális tradíció ellenében** egyre inkább tért hódít a „**kultúra utáni kultúra**” amiben egy **letűnt dolog az emlékezés** tárgyaként él tovább.

Az **emlékezés** szoros viszonyban van az **identitással**, és ily módon a **hagyományteremtéssel**. Ez a **három legfontosabb fogalom**, amely egybe is kapcsolódik mindeközben. A közös tapasztalatok, emlékek, az ezeket felidéző szimbólumok közös cselekvési teret alakítanak ki. A **közös szabályok és értékek mellett** ez teszi lehetővé, hogy egy közösség „**mi**”-t mondjon.

Az emlékek felidézésük, megismétlésük révén élnek az emberekben. **Ismételnek** vagy **megidéznek**, ez persze két különböző dolog. **Minden rítus**, minden emlékezés **felmutatja** ezt a **kettősséget, más-más arányban** persze. A hagyományok írásba foglalásával például az ismétlésről a megjelenítésre helyeződik a hangsúly, értelmezni és így megjeleníteni kezdik a szöveget.

A **kulturális emlékezet kérdése** persze feltételezi azt, hogy **egyáltalán viszonyba** akar lépni valaki a **múlttal**. De **ez azt is feltételezi**, hogy a **múlt múltként tudatosul** valakiben. Az elmúlásra emlékezés, valami elmúltra emlékezés **legősibb formája a halottakra való** emlékezés. Őket az emlékezés aktusával próbálják meg a jelenben tartani, nem engedik elfelejteni, az enyészet martalékává válni. A közösség tagja marad.

Négyféle emlékezet van Assmann szerint:

1. **Mimetikus** emlékezet: utánzó emlékezet, így tanulunk minden cselekvést is.; 2. a **tárgyak emlékezete**: a tárgyak az ember saját képét tükrözik, az elmúlt korokból fennmaradt tárgyak segítenek emlékezni az elmúlt korok embereire, cselekedeteire.; 3. **kommunikatív emlékezet**: a kommunikáció révén kialakuló emlékezet.; 4. **kulturális emlékezet**: a három együttese teszik ki ezt;

Kommunikatív emlékezet: a közelmúltra vonatkozik. Jellemző példája **nemzedéki emlékezet**. Kb. **80 évet, három-négy generációt** képes átfogni, de ezen belül is a **negyven év egy fordulópont**, hiszen az egy bizonyos eseményt **felnőtt fejjel átélők** ekkortól kezdenek el **kihalni**, ezt követően már csak a következő nemzedék, fiaik és lányaik tudják továbbadni a szüleik történeteit. Ilyenkor üti fel a fejét az „**oral history**”. A **nyolcvanadik év** után nagyjából már csak **tankönyvek** és egyéb **hivatalossá tett történelmi** művek őrzik ezek emlékét. Innentől kezd el **kulturális, intézményesített emlékezet történelemmé csupaszulni**.

A **kulturális emlékezet**: itt a **múlt szimbolikus** alakzatokká formálódik át. De itt is jellemző: nem a múlt ahogy volt öröklődik át, hanem a **csak a jelenben fontos dolgok** a múltból. **Mitológiát** fon elmúlt korok köré. **Ünnepeket** szervez (vallásit vagy **nemzetit**), hogy a **múltat jelenvalóvá tegye**. Ez nem magától terjed, hanem **gondosan irányítják**. Ha pedig irányítják, akkor valaki **ellenőrzi** ezt az **irányítást**. **Határokat szabnak, előírnak**, szemben a **kommunikatív emlékezetnél** megfigyelhető **szabad terjedéssel**. Azaz lesznek **hozzaértó emlékezetformálók**.

A rítus és az ünnep, mint a kulturális emlékezet szervezőformái

Három **feltétel** szükséges ahhoz, hogy a **kulturális emlékezet működhessen**, hogy az **identitásbiztosító tudást** át lehessen adni: **tárolhatóság** (költői megformáltság), **előhívhatóság** (rituálék), **közölhetőség** (kollektív részvétel). A **kollektívum a rituálékon** való **személyes részvétel** révén veszi ki részét a **kulturális emlékezésből**. Ünnepeken és

rituálékon való részvétellel biztosítják az identitásformáló tudás továbbadását. Köz és ünnepnapok ritmusa fog váltakozni.

A **kulturális emlékezet a mindennapok, a hétköznapokon túli ünnepi emlékezés terepe, a kommunikatív emlékezetben** van viszont némi a **hétköznapokból** is. A **családi történetek** továbbadása **nem kötődik feltétlenül ünnepkehez**. A legjelentősebb különbség persze a tudás továbbadásának megformáltságában van. A **kulturális emlékezet** hajlik az **írásbeliségre**, és valóban több köze van a **kommunikatív emlékezetnek a szóbeliséghez**, de éles határvonal itt sincsen. **Írástalan társadalmakban táncok, játékok, maszkok, rítusok, képek és dallamok, ételek és italok is továbbadják azt.**

A kulturális emlékezet változatai: forró és hideg emlékezés

A **szóbeli történelem hagyományozás** az írásbeli feljegyzésnél is erősebben **kötődik** ahhoz a **csoport**hoz, amelynek **sorsáról tudósít**, azaz jobban összetartja, de egyben **szubjektívebb** is. Forróbb kultúrát feltételez, amely élő és egyben változóbb is. A **forró emlékezés** általában **megalapozó mítoszokat** mond el, amellyel egyben a múlt a jelen és jövő feletti ellenőrzést is gyakorol. Az ilyen emlékezés **megalapozhatja a jelent**, egy folyamat végpontját és kezdőpontját összekötve ezzel, **vagy pedig** a jelennek **kontrasztot** is tarthat. Ez utóbbi esetben akár ellenállásra is sarkallhat.

A múlt, a **mítosz bensővé válik a forró emlékezésben**. A mítosz ugyanis olyan történet, amely a **világban való tájékozódásunkat** segíti, de egyben normatív igényeket is támaszt. A **hideg emlékezet esetén az emlékezet történelemmé** merevült már, az arról kialakított képen nem lehet változtatni. Persze lehetnek a társadalmak egyes részei forrók, másiak pedig hidegek egyszerre is.

Uralom és emlékezet szövetsége

Az **emlékezés jelentőségét** már korán felfedezték az uralkodók: **királykrónikák** vagy ld **egyiptomi piramisok**. Ez utóbbinál nemcsak a múltat akarják előírni, hanem azt is, hogy a **jövőben miként kezeljék a múltat**, mit gondoljanak a meghalt uralkodóról. Ugyanakkor az **uralom a felejtést is tudja ösztönözni**, pontosabban kényszeríteni, ha éppen az az érdeke.

4. A kulturális emlékezet egyedi esete – A nemzeti emlékezet kialakulása

18. század: a vallásosság hanyatlása. A társadalmakat összekötő egyik legerősebb kapocs a felvilágosodás **valláskritikájának** is köszönhetően **meggyengül**. Kritikus hangok előbb csak az **értelmiségiektől**, majd később a **városi polgárság** körében, mígnem **20. század vége:** immár a **társadalom legszélesebb** rétegeit is elérte a vallással szembeni kritika. De kezdetben valamivel **pótolni** kellett ezt az elveszett vallásosságot: **újabb mítoszokkal**. A **nemzet mítosza** alakul ki, természetesen **akkor ezt nem mítosznak kezelték**.

A **vallási közösségek** szétbomlása mellett a **dinasztikus állam megroggyanása** is vákuumot teremt: nem magától értetődő többé, hogy miért éppen királyságnak kell lennie, hogy honnan ered a király hatalom.

Az **agrártársadalmakban** a hatalmon lévőknek **nem érdeke**, hogy **egy egységes, homogén kulturális emlékezettel** megáldott társadalmat, **nemzetet** hozzanak létre, nekik és céljaiknak a **sokféleség még éppen jót tett**. Az **agrártársadalom hierarchikusan** megosztott, tagolt, a státusz maga az ember. Ezzel szemben **fejlett ipari társadalom**: az **embereknek** csak akkor veszik hasznát, ha **legalább minimális mértékben iskolázottak**. Az **iskola lesz a nemzet szülőhelye** egyben, az egységes, **homogén oktatási rendszer** segít nagyban hozzá a nemzet kialakulásához. Ehhez jön még: a **nyomda ipari használata**, könyvek és újság, valamint röplapok terjesztésére. **Ezzel sikerül kapcsolatot teremteni** nagy távolságok távoli emberei között. Azaz a **kommunikációs rendszer átalakulása** is nagyban hozzájárult a **kulturális emlékezet és így a nemzet átalakulásához**. A homogenizálás **egalitárius eszmék** terjedését is implikálja. Mindeközben a **másik nemzet kultúrájával** szemben az **államra támaszkodnak**, hogy megvédjék magukat. Egy kultúra egy, állam. Manapság: multikulturalizmus.

Nemzetek kialakulása

Nemzetről vagy **nemzetekről** a mai értelemben **csak a 19. század elejétől** beszélhetünk. **Korábban**: a **közösségek nem nemzeti szinten** tartottak össze. **Falvak** vagy **régiók** közös identitása létezett csak, nemzetekről a mai értelemben nem beszélhetünk. A **nemzet** fogalma sokkal **szűkebb** jelentésű volt. **Elsősorban a nemesek tartoztak** oda (ld. **magyar mitológia a nemesség kialakulásáról**). A nemzet tagjai csak a korábban fegyverforgató nemesek voltak. A **politikai legitimációs** elv azonban kezd változni, a **szuverenitás** eszméje átalakul, az **isteni hatalom eszméje** helyét kezdi átvenni a **népszuverenitás** gondolata. Ehhez azonban azt kell már feltételezni, hogy **létezett egy nép vagy egy nemzet: önálló nyelvvvel, sajátos kultúrával és egyedi történelemmel**.

A nemzetállamok kialakulása még egy utolsó próbálkozás arra, hogy az **emlékezetet és történelmet** egyesítve adjanak a közösségnek valami **többleterőt**. A **nemzetállamok kialakulása** egybeesik a **történelem szakmává** válásával, és azzal az igénnyel, hogy a **történelem objektíven** írja le az elmúlt korok eseményeit. Akkoriban komolyan is gondolták, hogy a történetírás objektíven ki tudja mutatni egyes nemzetek eredtét. Ma már látjuk: igen sokszor a **19. századi történetírás** és a **történetírók** tulajdonképpen bizonyos értelemben az **újfajta legitimációs és világmagyarázó elv eszközei** voltak. Ha **nem is annyira elfogultak** és szubjektívek saját nemeztük története iránt, mint a **szóbelileg átörökített** mítoszok vagy legendák, azért a **19. század történetírói** is nagy mértékben azon dolgoztak, hogy egy **dicső múlt felmutatásával egységes és közös érzést** hozzanak létre saját államukban, amely a politikai cselekvést megkönnyíti.

Egyes szerzők a **nacionalizmus** és a **történetírás**, azaz a kulturális emlékezetet kiszorító, de egyben megőrző tudás szoros kapcsolatáról írnak, és azt feltételezik, hogy gyakorlatilag a **19. századi történetírók** java része nem tett mást, mint **feltalált hagyományokat**. Megkonstruált olyan mítoszokat, amelyeknek persze némi alapjuk mindig volt, ám elsődleges szempont a **mítosz kitalálásánál** mégiscsak a **jelenben való hasznosíthatósága** lett. **Mások** szerint viszont valamilyen **történelmi gyökere** vagy magva **igenis van a nemzetnek**, azaz nem teljesen kitalált dolog. Hogy mi is az a mag, azt persze az egyes nemzeteknél mindig konkrétan meg kell vizsgálni. Sokan persze azzal szemben is szkeptikusak, hogy a **történelem és a rá épülő kitalált hagyományok és emlékek, milyen mértékben elasztikusak**: a múlt **hozzáférhető anyagai** azért **eleve korlátozzák** azt, ráadásul a

társadalom, amelyben élünk eleve szelektálja a neki nagyon nem tetsző történelmi emlékezetet.

Emlékhelyek, emlékművek állítódnak, hogy ezt a **nemzeti mitológiát tudatosítsák** a népben. De ez egyben **azt is mutatja**, hogy már **nem olyan természetes az emlékezés** mint a **korábbi korokban**. Segíteni kell azt, megszervezni, kitalálni és lebonyolítani. A spontán emlékezést átveszi a szervezett emlékezés, amely történelemként adja el magát, noha ekkoriban az objektivitás még csak az igény szintjén létezett. A **történelem** tulajdonképpen itt még **segíti az emlékezetet** egy ideig, hogy aztán lassan egyre kevésbé tudja befolyásolni az emlékezet elhalását, hideggé válását.

Radikális törés **emlékezet és történelem** között: **1 vh. emlékművek** ezrei, százazrei állítanak emléket az elesetteknek. Látszólag az emlékezet fennmaradását segítik elő ezek, ám valójában sokkal inkább az élő múlt helyét foglalják el.

5. Alternatív emlékezetek

Ma: a nemzeti történelmek helyett egyre inkább **alternatív történelmeket** írnak (ld. Foucault: az örültség története, a szexualitás története, az igazságszolgáltatás története). Az addigi main-stream történetírás **ellenemlékezetét** próbálják megteremteni ezáltal. A **nemzet** helyét a **társadalom foglalta** el, de egyben a múlt általi legitimációt kiszorította a jövővel való legitimációs elv is. A kulturális emlékezet már egyre kevésbé bír legitimáló funkcióval, vagy legalábbis sokan ezt szeretnék immár elérni.